

УДК 159.947.5

Ковальчишина Н.І., старший науковий співробітник науково-дослідного центру психотренінгових технологій Донецького юридичного інституту

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ГОТОВНОСТІ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ПРАЦІ

В статті розглядається питання формування навчальної мотивації курсантів ВНЗ МВС України, її вплив на якість підготовки майбутніх правоохоронців до дій в екстремальних умовах праці.

Ключові слова: екстремальні умови діяльності, мотивація навчальної діяльності, професійне самовизначення, соціально-психологічний тренінг.

Діяльність працівників правоохоронних органів протікає нерідко в напружених, конфліктних ситуаціях, небезпечних для життя обставинах, пов'язаних із застосуванням зброї. В останні роки спостерігається тенденція підвищення екстремальності їх діяльності. Результати комплексних досліджень психологів МВС України показали, що такі фактори, як ненормований робочий день, постійний контакт із асоціальними елементами, необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил для припинення злочинів, екстремальний характер діяльності знижують функціональні резерви організму аж до їх повного виснаження та викликають бажання взагалі звільнитися з ОВС.

Актуальність проблеми. Зростання рівня загиблих працівників ОВС під час виконання своїх службових обов'язків, збільшення числа звільнень, особливо на ранніх стадіях професіоналізації працівників, низький рівень мотивації до навчання та службової діяльності, зниження престижу професії правоохоронця, необхідність вдосконалення процесу навчання та професійної підготовки персоналу ОВС і обумовило актуальність даної статті.

Мета даної роботи полягає у теоретичному аналізі мотивації навчальної діяльності курсантів ВНЗ МВС України, визначенні залежності успішності професійної діяльності правоохоронців від рівня їх мотивації. На сучасному етапі суспільного розвитку країни перед вищими навчальними закладами системи МВС України гостро стоїть проблема щодо подолання протиріччя між рівнем підготовки кадрів

для органів внутрішніх справ і різко зростаючими вимогами до їх професійно-психологічної готовності до дій в екстремальних умовах праці, зростання соціально-економічної нестабільності, розширення криміногенної субкультури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль мотивів і мотивації в становленні та розвитку особистості розглядалася величезною плеядою авторів: Л.І. Божович, К.М. Гуревич, Е.П. Ільїн, В.І. Ковальов, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, П.В. Сімонов, А.Маслоу. В сучасний період проблема мотивації висвітлюється в роботах М.І.Снікеєва, О.М.Столяренка. Всі визначення мотивації можна віднести до трьох напрямків. Перше з них розглядає мотивацію як комплекс стійких внутрішньоособистісних утворень (мотивів), які спонукують людину до певної поведінки, діяльності. Другий напрямок розглядає мотивацію як процес формування мотивів. Третій напрямок бачить у мотивації систему дій щодо активізації мотивів певної людини. У мотивації професійного становлення необхідно враховувати всі три напрямки дослідження.

Особливостям професійного становлення особистості правоохоронця, формуванню його мотивації та її впливу на успішність професійної діяльності присвячені наукові праці В.Г.Андросюка, М.І.Ануфрієва, О.М.Бандурки, С.П.Бочарової, В.Л. Васильєва, О.В. Землянської, Ю.Б.Ірхіна, Л.І.Казміренка, В.О.Лефтерова, В.С. Медведєва, Л.І.Мороз, Г.В.Попової, В.О.Соболева, О.В.Тимченка, Г.В.Тригубенка, С.І.Яковенка та інш.

Період навчання варто розглядати як найважливіший етап професійного самовизначення майбутнього фахівця. Професійне самовизначення – це процес формування ставлення особистості до себе як суб'єкту майбутньої професійної діяльності, що в перспективі допоможе їй адаптуватися до життя у швидко мінливих соціально-економічних умовах. Професійне самовизначення є однією з умов формування компетентного фахівця. Дослідники до характеристик професійного самовизначення відносять низку важливих показників: усвідомленість процесу та результату вибору, суперечливість зовнішніх і внутрішніх факторів, широту, ступінь структурності і стійкості, мотиви професійного вибору, професійно-ціннісні орієнтації, наявність індивідуального життєвого плану.

Викладання основного матеріалу. Сьогодні, у системі вищої спеціальної професійної освіти МВС України, ведеться активний по-

шук нових, варіативних та альтернативних освітніх концепцій і підходів, які сприятимуть подоланню виниклого протиріччя, підвищенню якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ. Одним з найбільш ефективних напрямків цього пошуку є дослідження мотивації навчальної діяльності курсантів вузів МВС України. Правоохоронна діяльність в усіх її проявах здійснюється людьми і заради людей. Можна скільки завгодно удосконалювати правові основи діяльності органів внутрішніх справ, поліпшувати та оптимізувати структуру системи МВС України, але без перелому в свідомості працівників, поліпшення якісних характеристик персоналу, вироблення певного типу правосвідомості, ціннісних характеристик, зокрема мотиваційних – буде неможливо.

З аналітичних довідок МВС України відомо, що одним з важливіших питань підготовки майбутніх правоохоронців є проблема їх адаптації до специфічних умов навчання, особливо на першому курсі. Відрахування курсантів у перший рік навчання (за порушення нормативно-правових вимог, академічні заборгованості, вживання спиртних напоїв, хуліганство, крадіжки і інш.) свідчить, на нашу думку, про відсутність стійкої мотивації, дійсного інтересу до обраної професії, незрілість поглядів, недостатнє уявлення про професію під час вибору, можливо деструкційну уяву про її зміст. В ієрархії мотивів першокурсників, що звільняються не просліджується мотивація до навчання, засвоєння професії не займає ведучого, домінуючого місця.

Безумовно, перш за все, причини цього полягають у специфічності навчання у вузах системи МВС. Учорашнім школярам важко звикнути до суворого розпорядку, виконання безлічі наказів, інструкцій, авторитарного стилю керівництва командирів, неможливості побути на самоті. Різкий контраст між домашніми умовами та умовами жорсткої регламентації, що передбачено всією системою органів внутрішніх справ може викликати психоемоційне напруження та стресовий стан.

Процес становлення спеціаліста залежить не тільки від досвіду, знань та умінь людини, а ще й від того, що вона хоче та повинна робити. Професія міліціонера висуває певні вимоги до людини, її здібностей, якостей, психофізіологічних особливостей:

- **по-перше**, професія працівника ОВС має багато екстремальних, стресогенних чинників та травмуючих факторів;
- **по-друге**, діяльність міліціонера пов'язана з комунікативною компетенцією, працівник повинен мати певні вміння для ефективного

спілкування з громадянами, викликати до себе повагу та позитивне ставлення, оскільки він уособлює собою державу, від якої громадяни очікують захисту;

• **по-третє**, працівник органів внутрішніх справ повинен мати високий рівень мотиваційної готовності до служби, орієнтуватися на обрану спеціальність, усвідомлювати свій вибір, не за ради благ, а бути гордим за свою професію;

• **по-четверте**, негативні явища, з якими стикається працівник у період проходження служби призводять до таких наслідків, як професійна деформація особистості, психологічне вигорання та взагалі розчарування в професії [2, с.216].

Виходячи з вищенаведеного, відзначимо, що мотиваційна готовність особистості до служби в ОВС займає одне з важливих місць у професійному становленні правоохоронця, яку необхідно формувати у курсантів з першого року навчання у ВНЗ МВС України. Від цього залежить не тільки успішність його професійної діяльності, але й стан здоров'я і навіть життя.

У психологічній літературі автори виділяють різні види мотивів навчальної діяльності. Дослідниками (О.М.Леонтьєв, М.І.Бажович, Г.І.Щукина, А.К.Маркова) виділена загальна картина вікової динаміки мотивів навчання. Навчальна мотивація, як і інші види мотивації характеризується стійкістю, спрямованістю та динамічністю (Л.К.Золотих, Т.О.Платонова, Є.І.Савонько). Але якою би не була мотивація, навіть сама позитивна, вона створює лише потенційну можливість розвитку особистості, оскільки реалізація мотивів залежить від процесів цілеутворення.

Структуру мотивації навчальної діяльності курсантів ВНЗ МВС України складають три основні групи мотивів:

- мотиви вибору професії;
- мотиви навчальної діяльності;
- мотиви професійної діяльності.

Розвиток мотивації курсантів у процесі навчання відбувається через послідовну зміну цих домінуючих мотивів. Емпіричними критеріями оцінки мотивації навчальної діяльності можуть служити її інтенсивність, стійкість, які проявляються у вигляді навчальної активності курсантів, стабільної академічної успішності протягом усього періоду навчання.

Важливими психологічними детермінантами успішної навчальної діяльності виступають життєві цілі, цінності курсантів, які тісно пов'язані з їх мотивами та, у свою чергу, впливають на мотивацію. Сформованість ближніх і дальніх цілей, спрямованість курсантів на професійну діяльність в органах внутрішніх справ, підвищує інтенсивність, стійкість мотивації навчальної діяльності, сприяє формуванню мотивів професійної діяльності. У ході навчання у курсантів відбувається зміна життєвих цінностей через засвоєння основних цінностей майбутньої професії, що підвищує інтенсивність і стійкість мотивації навчальної діяльності.

Формуючий вплив на мотивацію навчальної діяльності курсантів оказують освітнє середовище навчального закладу, зміст навчальних програм, психологічний клімат навчального підрозділу, що представляє собою організовану систему можливостей для досягнення цілей навчання і розвитку їх особистості. Так, чим більше відповідність змісту навчальної програми потребам практичної діяльності ОВС, тим вище інтенсивність мотивації навчальної діяльності курсантів.

Становлення майбутнього фахівця як висококваліфікованого фахівця, на думку Є.Ф.Зеєра, М.М.Лапкіної, В.О.Якуніна, М.В.Яковлевої можливо лише за умов добре сформованого мотиваційно-ціннісного відношення до професії. Н.В.Нестерова, наприклад, аналізуючи психологічні особливості розвитку навчально-пізнавальної діяльності студентів, розділяє весь період навчання на три етапи:

- I етап (I курс). Характеризується високими показниками професійних і навчальних мотивів, які керують навчальною діяльністю. Разом з тим вони ідеалізовані, тому що обумовлені розумінням їх суспільного змісту, а не особистісного.

- II етап (II-III курс). Відрізняється загальним зниженням інтенсивності всіх мотиваційних компонентів. Пізнавальні й професійні мотиви перестають керувати навчальною діяльністю.

- III етап (IV-V курс). Характеризується ростом рівню усвідомлення різних форм мотивів навчання [3, с. 354].

Відомо, що навчальна діяльність полімотивована, тому що процес навчання відбувається у складному взаємосплетінні соціально-обумовлених процесів. Тому, основною проблемою будь-якого професійного становлення є перехід від навчальної діяльності курсантів до професійної діяльності. Виходячи з даного положення, можна зробити висновок про те, що мотивація курсантів протягом навчання у

вузі перетерплює деякі зміни, тобто мотивація має свою динаміку від курсу до курсу.

На нашу думку, у цьому плані, заслуговує розгляду модель формування соціально-професійної зрілості курсантів під час отримання освіти (Г.Х.Яворська), яка складається з трьох етапів: перший етап, збігається з навчанням курсантів на I курсі. Його мета полягає у розвитку майбутніх правоохоронців як суб'єктів професійного самовизначення, досягнення якої забезпечується адаптацією курсантів до умов життя, індивідуальної і колективної навчальної діяльності у вузі закритого типу, вимог вищої школи МВС України, усвідомленням і прийняттям норм поведінки і діяльності в статусі курсанта.

Другий етап (II-III курси) характеризується поступовою і послідовною самоідентифікацією курсантів як суб'єктів професійної правоохоронної діяльності. На цьому етапі головна увага приділяється оволодінню курсантами нормами і вимогами майбутньої професії, усвідомленню своїх можливостей і недоліків стосовно обраної професійної діяльності, осмисленню і створенню програми особистісного зростання.

Третій етап (IV курс) забезпечує самоактуалізацію курсантів як суб'єктів і особистостей в професійній діяльності. Під час стажування курсанти набувають практичного досвіду професійної діяльності працівника органів внутрішніх справ, вчать оцінювати результати власної професійної діяльності, інших працівників міліції, порівнюють рівень власної підготовленості з вимогами професії, планують програми подальшої корекції особистісного і професійного вдосконалення.

Формування готовності до професійної діяльності є метою та результатом тривалого процесу підготовки фахівця. Даний процес можна розглядати як формування в нього готовності до виконання професійних функцій. Г.Ковальчук, наприклад, передбачає досягнення вершин професіоналізму через проходження крізь низку етапів, кожний з яких означає здобуття чергової межі професійної компетентності. Він виокремлює 5 рівнів професіоналізму: репродуктивний, адаптивний, локально-моделюючий, системно-моделюючий та творчий. Зазначені рівні професійної компетентності є моделлю для оцінювання й дозволяють відстежувати еволюцію професійного росту, виявляти її тенденції і додавати професійній діяльності оптимального характеру відповідно до її призначення і власної стратегії досягнення [2, с.204]. Зміст і структура готовності особистості до праці визнача-

ється вимогами до діяльності (її видам), до психологічних процесів, стану, досвіду й властивостям особистості. Професійна діяльність жадає від молодого фахівця системи професійних знань й умінь, що є необхідним компонентом готовності. Однак їх наявність є лише необхідною умовою для успішної діяльності й прямо не впливає на активність її суб'єкту. Активна позиція багато в чому залежить від системи його мотивів, відношення до завдань, змісту й об'єкту діяльності. Отже, до структури готовності випускника ВНЗ МВС України до професійної діяльності в якості основних необхідних компонентів включаються: теоретичні та методичні знання, професійні та прикладні уміння, позитивне відношення до даного виду діяльності.

Готовність до діяльності – це складне цілісне утворення, яке проявляється як потенційна якість особистості. За час навчання у вузі, безумовно, курсанти не мають можливості опанувати професійною майстерністю, але її основами вони володіти повинні. Професійна діяльність вимагає від курсантів глибоких теоретичних знань, практичних умінь і навичок, без оволодіння якими не можна стати гарним фахівцем. На нашу думку, завдання навчальних закладів полягає не тільки у тому, щоб озброїти курсантів теоретичними знаннями, але й навчити їх користуватися ними на практиці. Ми неодноразово підкресливали, що оптимізація професійного навчання в значній мірі залежить від сформованих позитивних мотивів навчання, які визначають ставлення працівника до пізнавальної діяльності й виховної роботи. У системі мотивів провідне значення має усвідомлення соціальної та особистісної значимості знань і вмінь, які отримують інтерес до предметів професійного напрямку. Вони сприяють захопленості спеціальністю, моральній відповідальності за навчання. Мотивація навчання, як і будь-яка діяльність, значною мірою є наслідком попереднього шляху розвитку особистості та виступає у ролі суб'єктивної реакції на зовнішні впливи, які стимулюють появи мотивів. Для того щоб курсант займав активну позицію у процесі професійної підготовки, необхідно застосовувати таку систему методів, яка б забезпечувала генералізацію певних почуттів, емоцій, мотивів, що приведе до встановлення динамічного стереотипу в його розумінні і поведінці. Велику роль у цій системі будуть грати вправи і тренування, створення емоційного тла навчання та інш. Одним з ефективних способів розвитку навчальної мотивації може служити проведення спеціальних занять із курсантами у вигляді соціально-психологічного тренінгу.

На думку Ю.Н.Ємельянова [1], тренінг – це не тільки метод розвитку здібностей, але й метод, що дозволяє розвивати як різноманітні психічні структури, так і особистість у цілому. Тренінг – галузь практичної психології, орієнтована на використання активних методів групової роботи з метою розвитку соціально-психологічної компетентності [4]. Так, тренінг – це, перш за все, форма нестандартного соціально-психологічного навчання, що орієнтована на: закріплення виявлених учасниками навичок ефективних моделей поведінки в обраній сфері, максимальну стимуляцію активності учасників тренінгу щодо самодослідження, взаємообмін досвідом учасників. Використання тренінгових технологій в органах внутрішніх справ має сьогодні досить широкий діапазон. Психологи багатьох підрозділів УМВС України в областях, вищих навчальних закладів активно впроваджують тренінги у систему професійної підготовки персоналу ОВС та навчання курсантів. Оскільки, при виконанні завдання професіонал опирається на навички, отримані під час навчання. Емоції тільки заважають цьому, змінюючи фізіологічний стан і спотворюючи увагу, пам'ять, мислення, робить людину уразливою. Емоційне збудження підміняє головну мету емоційно пофарбованою і заважає виконанню поставленого завдання. А щоб виконати завдання, використовуючи професійні навички, необхідно впоратися, перш за все, із самим собою. Тому, крім спеціальних навичок, співробітникам необхідні навички саморегуляції, які дозволяють відокремити емоції від виконання завдання. У співробітників, які знаходяться, наприклад, в екстремальній ситуації, несвідомо проявляються індивідуальні якості, стереотипи поведінки, які сформувалися в звичайних умовах їх життєдіяльності і небезпечні для них самих. Щоб швидко діяти під час непередбачених ситуацій, адекватно реагувати на події, що відбуваються, необхідно володіти спеціальними навичками, які можна сформулювати за допомогою тренування.

Висновки. Мотивація є одним з важливих компонентів професійного становлення майбутнього правоохоронця, без визначення мотивів, ціннісних орієнтацій, спрямованості якого, неможливо впливати на його професійну самосвідомість. Успішність професійної діяльності майбутнього працівника ОВС залежить від рівня сформованості його мотивів та професійного самовизначення. Засвоєння знань та умінь є необхідною передумовою для розвитку позитивного відношення до професійної діяльності співробітника правоохоронних

органів. У свою чергу позитивне відношення до виконання даної функції стимулює активність особистості щодо оволодіння професійними знаннями й уміннями. Виключення навіть одного із зазначених компонентів або зниження рівня їх сформованості знижує успішність, а відповідно і результативність професійної діяльності майбутнього працівника ОВС.

В умовах сьогодення соціально-психологічний тренінг є одним з ефективних способів щодо підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах. Моделювання ситуацій різноманітного плану в межах тренінгу сприяє формуванню у працівників ОВС навичок та вмінь, які дозволять їм адекватно, швидко реагувати, приймати рішення у самих небезпечних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение: Монография. – Л.: ЛГУ, 1985. – 144 с.
2. Кобернік О.Г. Мотиваційна готовність працівника ОВС до виконання професійної діяльності//Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11 – 13 травня 2005 р.). – Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. – Ч.1. – 284 с.
3. Крыжко В.В., Павлютенков Е.М. Психология в практике менеджера образования: Монография. – СПб.: КАРО, 2001. – 304 с.
4. Словник психолога-практика /Укл. С.Ю. Головін – М.: АСТ, 2001. – 352 с.

<http://nuczu.edu.ua/>